

Rozemarijnstraatje

Een van de kleinste en onaanzienlijkste straatjes in het centrum van onze stad tooit zich met de liefelijke naam die boven dit stukje staat. Het straatje is de eerste zijstraat van de Hinthamerstraat aan de linkerkant, gezien vanaf de Markt. Het komt uit op het Herman Moerkerkplein. Hartje oude stad dus. Het moet een van de oudste straten van de stad zijn. Al vanaf de tijd dat de oudste stadsmuur (gereed omstreeks 1300) de stad omsloot, liep het straatje van de Hinthamerstraat naar de Binnendieze, langs de binnenkant van de muur. Alleen aan de westkant kreeg het toen bebouwing, zodat de toegang tot de weergang op de muur altijd verzekerd was. Pas toen deze muur was afgebroken, omdat er een nieuwe, veel bredere muur om de stad was gebouwd, werd ook aan de oostkant van het straatje gebouwd.

De naam is veel jonger dan het straatje zelf, en komt bijvoorbeeld in de oudste bronnen voor de geschiedenis van de stad niet voor. Mij is geen oudere vermelding bekend dan de volgende uit het jaar 1729: 'ter syde de gevangene-poort in het rosemarynstratie'.¹

Rozemarijn is geen inheemse plant, maar hoort thuis in het Middellandse-Zeegebied, zodat het ook niet erg voor de hand ligt dat er in de middeleeuwen al een straat naar genoemd zou zijn. Deze plantennaam heeft niets te maken met de – wél inheemse – roos, maar is afgeleid van de Latijnse naam 'ros marinus', wat letterlijk 'zeedauw' betekent, hetgeen wel betrekking zal hebben op de licht blauw-paarse kleur van de liefelijke bloemetjes van deze plant. In het oud-Frans werd het

'rosmarin' en in deze vorm is het woord in de dertiende eeuw in het Nederlands terecht gekomen, als 'rosmarijn', dat door associatie met 'roos' 'rozemarijn' werd.² De oorspronkelijke Franse vorm kan verklaren dat er in Amsterdam geen Rozemarijnsteeg maar een Rosmarijnsteeg is.

Niet weinig plaatsen hebben een Rozemarijnstraat of -steeg. De straten in min of meer moderne uitbreidingsbuurten, bijvoorbeeld in buurten met plantennamen als straatnaam, tel ik niet mee.

Rozemarijnstraatje, gezien vanaf de Hinthamerstraat. (Foto: Stadsarchief, geschenk Paul Kriele)

Behalve Amsterdam hebben in ieder geval de steden Arnhem, Brielle, Elburg, Goes, Den Haag, Haarlem, Zierikzee in hun oude centrum een Rozemarijnstraat of -steeg, en in Brabant: Bergen op Zoom, Breda en Willemstad. Eindhoven had er een, maar die is later herdoopt tot Jan van Lieshoutstraat.

Over de herkomst van de naam valt niets met zekerheid te zeggen. Er zijn twee theorieën over, die allebei zinnig lijken. Bij een stadswandeling die ik de afgelopen zomer meemaakte in Willemstad liepen wij ook door de Rozemarijnstraat. De gids vertelde dat de straat zo heette, omdat in de kleine huisjes daar in vroeger tijd de hoertjes gevestigd waren. Deze werden in Willemstad ‘rozemarijntjes’ genoemd, aldus onze gids. Het verhaal zou, met name wat betreft garnizoensteden, wat Willemstad ook was, wel waar kunnen

Eind van het Rozemarijnstraatje: Jan Mosmans leunt tegen de zuiddoren van de restanten van de Waterpoort, maart 1916. Kort daarna is de toren afgebroken. De situering is thans gedeeltelijk zichtbaar in het plaveisel. (Foto: Stadsarchief, uit collectie Mosmans)

zijn. Er is een tijd geweest – tegenwoordig hoeft je daar niet meer mee aan te komen – dat men de vraag van kinderen, waar de kindertjes nou eigenlijk vandaan kwamen, afdeed met: uit kool (jongetjes), of: uit rozemarijn (meisjes).³ Rozemarijn was ook een vleinaam voor een vrouw, met name een geliefde vrouw.⁴ Het zou dus niet zo vreemd zijn als ‘rozemarijn(tje)’ ook ‘meisje’ ging betekenen, en vandaar ‘liefje’ en zelfs ‘hoertje’.

Een andere theorie is, dat juist vuile, stinkende straatjes soms een naam kregen die de gedachte aan iets moois en welriekends oproept. Dit zou in Breda het geval geweest kunnen zijn. De Bredase notabel en publicist Jacob Hendrik Hoeufft schreef in zijn *Proeve van Bredaasch taaleigen* 5: ‘Rozemarijn-straatje wordt te Breda een der vuilste en morsigste achterstraatjes genaamd. Daar men in andere steden veel tijds dergelijke straten een onbeschaafden naam geeft, heeft men hier denzelven (de naam; MH), door eene fijne scherts, van een welriekend kruid, bij tegenoverstelling, ontleend.’ Wat Hoeufft hier signaleert is in de toponymie een bekend verschijnsel: een armetierig stuk grond bijvoorbeeld werd wel ironisch ‘Hemel’ genoemd.⁶ In een achttiende-eeuwse beschrijving van de stad Leiden wordt gewag gemaakt van ‘het Roos- of Stinksteegje’.⁷

De Rosmarijnsteeg in Amsterdam is een apart geval. Ten eerste omdat het niet rechtstreeks aansluit op een van de boven beschreven theorieën, en ten tweede omdat we over het verleden van die steeg wat meer weten. In de zeventiende eeuw, aldus Van Lennep en Ter Gouw⁸, woonden daar de ‘verciers’, die een glazen kastje aan hun voorgevel hadden hangen met daarin: ‘rosmarijn, kransjes,

bloemtakken, en in ’t midden de dominé op den preekstoel, en een bruid en bruidegom voor hem.’ Wat was het beroep van de versiersters? Dat stond in een rijmpje op een gevelsteen:

*‘Hier maakt men bloemen na
ieders wenschen,
Om te vercierien de doode
menschen;
Die rein gestorven zijn behoort
deze eer,
Ook bruidjes, die trouwen,
en nou zeg ik je niet meer.’⁹*

Ik vermoed dat ‘nou zeg ik niet meer’ op de gevolgen van het trouwen slaat, pasgeboren kindertjes, die met een kransje van rozemarijn werden verwelkomd.

We weten nu helaas nog niet hoe ons Bossche straatje aan zijn naam gekomen is, maar misschien wel door een van de hier beschreven mogelijkheden.

Noten

- 1 Bosch Schepenprotocol R 1729 (sic) fol. 397v. (met dank aan J. Buiks van het Stadsarchief).
- 2 M. Philippa e.a. (hoofdredactie), *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* dl. 3 (Amsterdam 2007) 686-687.
- 3 *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT), dl. 13 (1924), kolom 1404.
- 4 Helaas geven noch het WNT (zie noot 3) noch het *Middelnederlandsch Woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam, dl. 6 (1907), kol. 1630, andere voorbeelden dan m.b.t. Maria, de moeder van Jezus.
- 5 1836, blz. 502.
- 6 Een voorbeeld in G.A. Beelen, *Liempdse contreien in naam door de eeuwen heen* (Liempde 2002) 67 en 273.
- 7 WNT dl. 13, kol. 1311.
- 8 J. van Lennep en J. ter Gouw, *De Uithangteekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd*, 2 delen (Amsterdam [1868]), dl. 1, blz. 121-122.
- 9 Geciteerd naar het artikel van R. Reinsma, ‘Rozemarijnstraat’, in het tijdschrift *Onze taal*, 2003 nr. 5, blz. 137-138 (dit artikel is mij zeer behulpzaam geweest bij het schrijven van dit artikel); het rijmpje is bekend gemaakt in J. van Lennep en J. ter Gouw, *Nederlandsche opschriften* (Amsterdam 1869) 296.